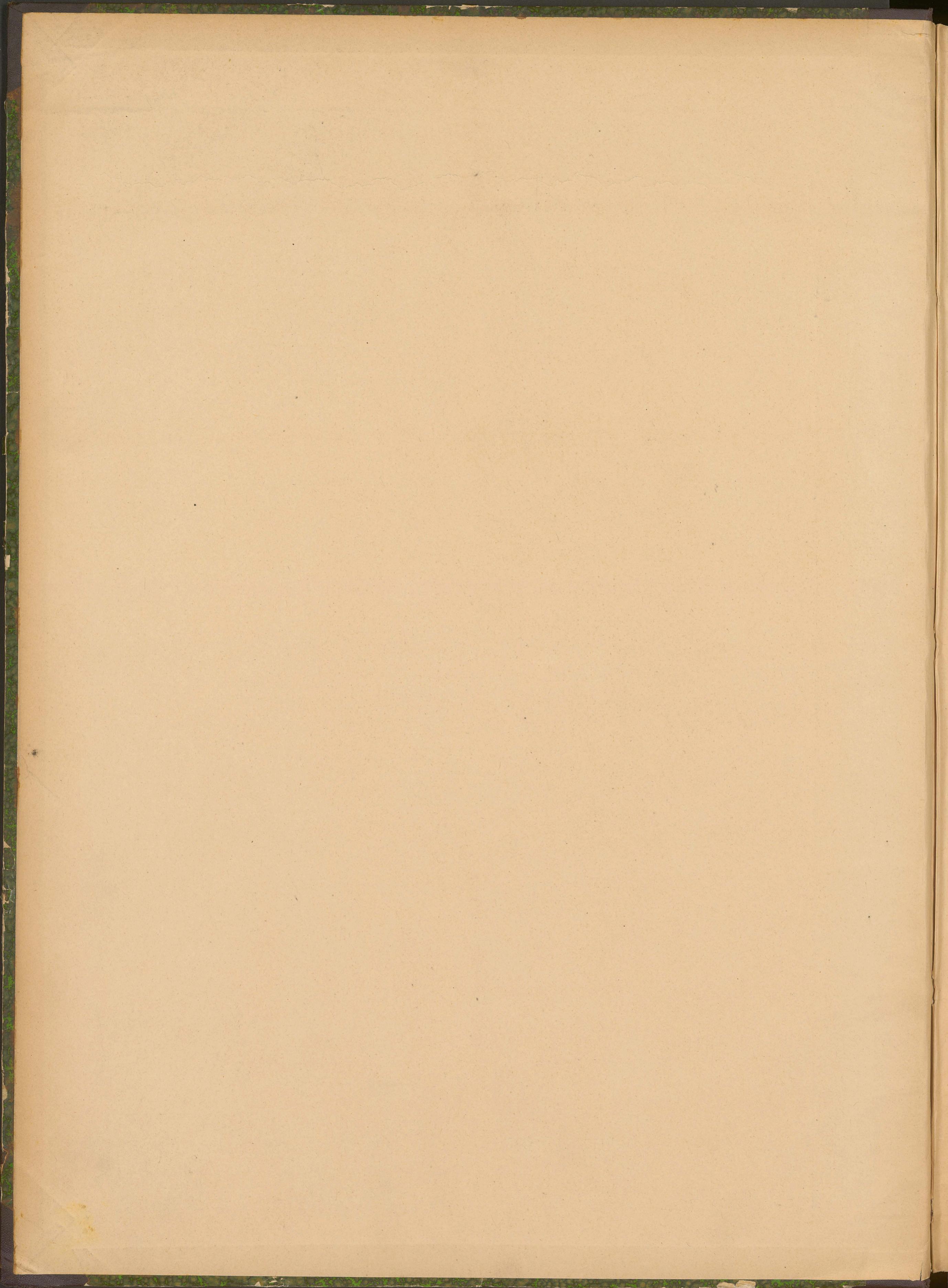
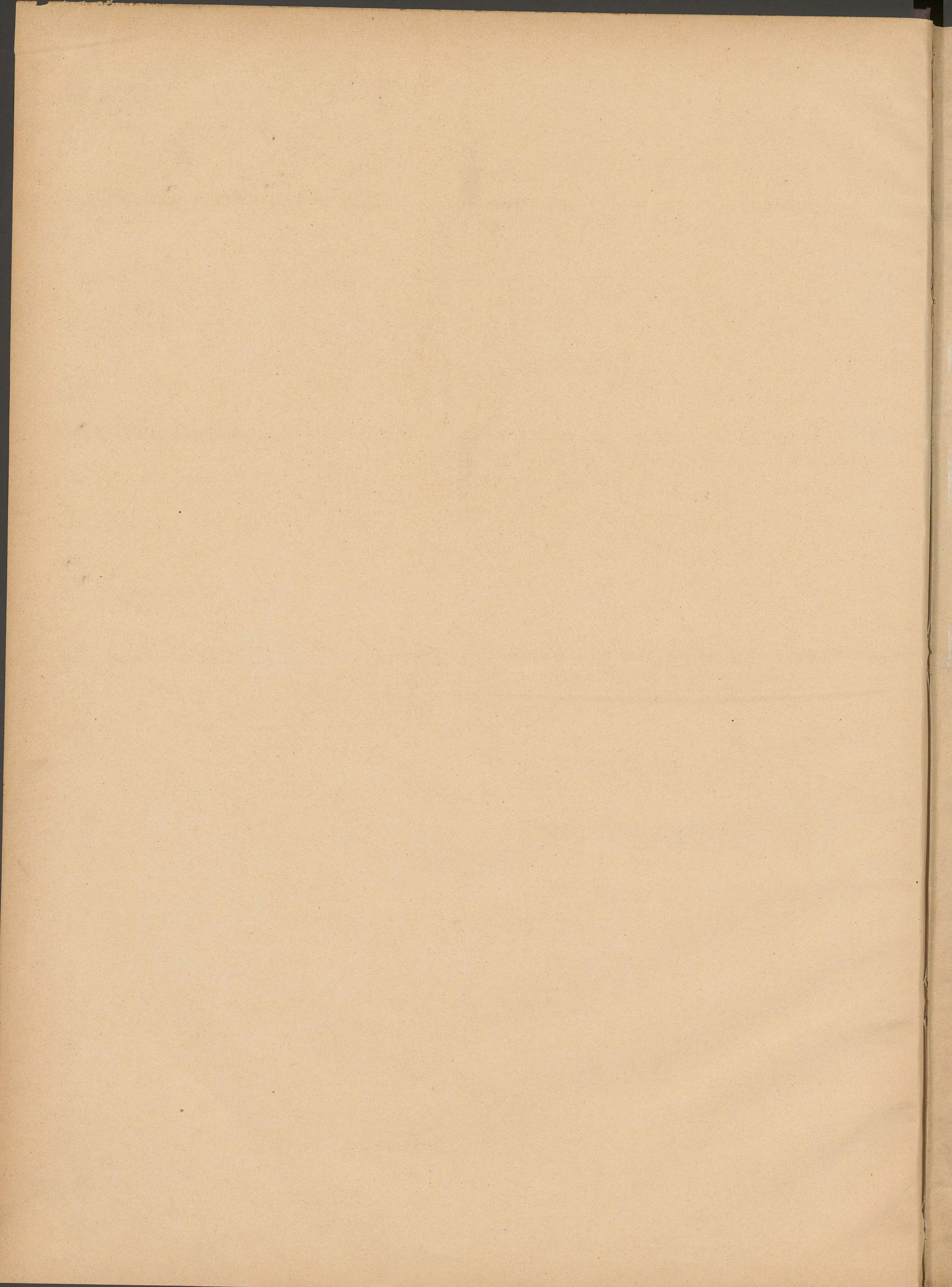

183

5 II.2

13.

ներ, ուստական և բրիտանական հիւսիսից, ո-
րոնք ոչ թէ միայն վրացու և թուրքի դիւրա-
հաւանութիւնը չունեն, այլ զինված են այնպիսի
առեւրական զէնքով, որը Կովկասի վաճառա-
ռականը սովոր չէր մինչև հիմա տեսնել իր
շուրջը, կամ իր մերձաւոր շրջանում:

են շատ մատից մտիկ տալ Կովկասի բնական հարստութիւններին և զանազան ձևերի տակ (ինչպէս, բամբակի արդիւնաքերութիւնը Երևանի նահանգում, բանկային ճիւղեր և նաւթային ընկերութիւնների զլխաւոր բաժնետէրեր Բագւում, Կտաւագործութեան գործարան Պետրօվսկում և այլն), թերում են ոչ իրանց զրամագլուխները և առեարական փորձառութիւնը: Խսկ Ալբրիժի զաւակներն արդէն համն առան Բագուի նաւթի և ոչ թէ միայն մոպաղիր չեն այդ ասպարեզի վրա իրանց ասպատակութիւնը սահմանափակել, այլ նոյնը աշխատում են տարածել նաև Կովկասի միւս արդիւնաքերական ճիւղերի վրա, զլխաւորաբար հանքերի, շատ լաւ գիտենալով, որ մեր երկրի բնական հարստութիւնները մշակող ձեռքերի են սպասում: Նրանք առ այժմ իրանց ուշադրութիւնը զարձել են զլխաւորաբար պղը նձաւ հանքերի վրա և շատ մօտ ժամանակներում մնենք կը լսենք, որ Կովկասի զանազան կողմերում (ինչպէս՝ Զանգեզուրութեամ և Ճորոխի ափերում) հարուստ պղնձահանքեր անդիմացիների սեփականութիւն են զարձել... Եւ ինչու ուշը չը զարձնեն, քանի որ նաւթից յետոյ, Կովկասի ամմնից հարուստ հանքային արդիւնաքերութիւնը պղին ձն է: Երբ հանքային գործը ևս, չնորհիւ օտարների, աջղողութիւն դանէ, մեր զրամատէրներն այն ժամանակ միայն կը զարժնեն:

մանրամասնորէն այս օտար դրամագլուխ-
ների հարցին, որը այժմ կենսական խնդիր է
թէ մեր տեղական և թէ ընդհանրապէս ոռւսա-
կան արդինաբերութեան համար, և որով լրջօ-
րէն զբաղվում են թէ լրագիրները և թէ մաս-
նագիտական թերթերը, բայց չենք վարանում
այժմից յայտարարել, որ Կովկասի համար՝
օտար դրամագլուխների մուտքը և գործունէու-
թիւնը անպայման օգտակար ենք համարում,
թէ և աներկրայ, որ նրանց այդ գործունէութիւ-
նը՝ որոշ եղանակով գործող հայ վաճառական-
ների համար ուղղակի կորստաբեր է։ Բայց թուչ
նշանակութիւն կարող է ունենալ այստեղ մի
քանի անհատների կորուստը, երբ ամբողջ երկի-
րը և նրա արդինաբերութիւնը՝ ընդհանրապէս,
օգտվում է դրանից։ Կովկասն ուրեմն չուտով
ասպարէզ պիտի լինի նոր և ուժեղ մրցումների։
Ի՞նչպէս պիտի ընդունի հայը այդ մրցումները.
ունի արդեօք նա այն բարոյական յատկութիւն-
ները, որոնք անհրաժեշտ են մրցման դիմանարու-
և առետրական պայքարից չընկճվելու համար,
ինչպէս ընկճվել է ուրիշ տեղերում։

ասսուստամբար լայն ասպարիզին, ունի զգալի
պակասութիւններ, որոնք մեծ ղեր են խաղա-
ցել այն բոլոր դէվլերում, երբ նա ստիպված է
եղել տեղի տալ օտար մրցուի առջև։ Այս պա-

այս ինչ եղանակից: Գաղաք չունի հայ ինտելի-
գէնար, ջրի պէս բարեքար է ընկած: Դա, ի
հարկէ, ոչինչ. ոսկի հորթը տանջել է սիրում և
այնու ամենայնիւ ողորմած է: Յան այն է, որ
մի-մի նրա ականջին են հասցնում զանազան
«մոռացված խօսքեր»: Ա՛ս, ինչ են ուզում խեղճ
հայ ինտելիգէնտից. նա հարստանում է ազգի
փառքի համար, նա փափուկ տեղեր, վիթխարի
ուոճիկներ է որսում, որ նրան տեսնեն և միի-
թարվեն: Բայց ամեն բայլում առաջ են զալիս
ինչ որ անիծեալ «մոռացված խօսքեր»: Ոչ ոք չէ
հասկանում, որ որ դրանք խաջնկուներ են
կեանքի մէջ և ուրիշ ոչինչ: Այն, ինչու թագցնել,
մշակը կերեքվում է ինտելիգէնտի ձեռքով, գոր-
ծակատարները և ուրիշ մանր-մունք մարդիկ հե-
ծում են նրա կառավարութեան տակ. սակայն,
ասացէք, ուրիշ ինչ միջոցով հարուստ լինել,
սեփական կառքեր ձեռք բերել, ճայդեցնել
շամպայնի շլչերը: Մենք պիտի պարծենանք,
հարկաւոր է, որ մենք փառաւորվենք ոսկի կուռ-
քերի ոսկիթաթախ քուրմերով, բայց դեռ սիրու-
ունենք «մոռացված խօսքերով» հալածել նրանց:
Վնաս չունի, հայ ինտելիգէնտ, յիշիր, հալա-
ծանքները մաստիրոսացնում են հալածվողնե-
րին... Վերջ ի վերջոյ զու նահատակի փառըն
էլ կո ոնես ու մեռ մաս էլ էլ

Եւ ուրիշ շատ ռոյմեր էլ տեսայ: Տեսայ հայ
բարեգործին իր սև զրօշներով, որոնցից իւրա-
քանչիւրի համար պէտք է պատրաստ պահել
տաներկու զայդ թմբուկներ: Տեսայ աղքատա-
խնամ ընկերութիւններ առնեն:

սութիւնների շարքում առանձնապէս կարևոր այն, որ նրա մէջ գրեթէ միշտ բացակայում է ունամուխ ոգին (esprit d'entreprise): Առերքին գուցէ տարօրինակ թւի այս պարան, բայց դա ճշմարիտ է: Հայը երբէք ձեռք զարկել այնպիսի առևտրական կամ արդիւրերական գործի, որի նախաձեռնողը բան

արք չը լինէր։ Այդ գեռ բաւական չէ. ն իսկ պատրաստի և ամենաշահաւէտ մի ձեռք կութեան մէջ էլ հայը այն ժամանակ միայն՝ որ և է բարեփոխում կը մտցնէ, երբ փորձով կը տեսնէ, որ օտարը՝ կամ մի ուշը, նոյն բարեփոխումը մացրել է իր գործում աշող նետեանիք է հասել։—Աւրեմն հայը՝ որ և վաճառական, հետեւող է միայն։ Երբ հայ վաճառականը կամ հայ գործարանարք տեսնէ, թէ մի ուրիշը՝ որ և է նոր գործ սկսել, կամ արդէն պատրաստի գործի մէջ ո կամ այն նոր եղանակը, կամ նոր տեխնիկան ոյժն է մացրել, որ աջողութիւն է տուել դէն (և ոչ թէ խստանում է միայն), նա միւն այն ժամանակ կը ձեռնարկէ նոյն գործին, մ կը մտցնէ նոյն փոփոխութիւնը։ Իսկ մինչեւ ուրիշի մօտ տեսնելը, ինքնարերաբար՝ իր փական ըիսկով, երբէք նա ձեռնամուխ չի կամ չի փորձի։ Հայը հնարող կամ կատարագործող չէ, այլ օրինակող է միայն։ Երակոյս չը կայ, որ լաւ՝ այսինքն արագ և ող օրինակող լինելը՝ նոյնակէս դրական տկութիւն է, բայց այդ հանգամանքը չ տալիս, դժբաղդաբար, որ այնտեղ, ուր վաճառականը կամ արդինաբերողը տիպետող գիրք ունի զբաւած և լուրջ ցումից ազատ է այդ երկրի կամ այդ տեղի ջ, արդինաբերական նոր գործ սկսելու, մ առետրական որ և է ձեռնարութեան,

սնօնաւոր զարդացման համար՝ հայի
ա երբէք կարելի չէ յոյս դնել:

Եթե մի օտար, իր գրամագիւղով, իր տեքնի-
կան հմտութեամք և իր ձեռնամուխ ոգլով
լիս, բիսկ է անում, նոր գործ է երևան հա-
մ, կամ եղած գործին նոր կազմակերպու-
ն, նոր շարժում է տալիս, ահա դրանից
տոյ մի այն սկսում է հայի առետը-
սկան ընդունակութիւնը, որ կայա-
մ է նոյն գործին շարունակութիւն
մ տարածում տալու մէջ:

Այս վերջին պարապման մէջ էլ հայերն ու-
թ կը մնան միայն մինչև այս ժամանակ, երբ
պարէզի վրա, ըստ առաջնորդի, իրանք սաղ-
թիւ են կամ մանաւանդ երե գործը նորանոր
թիվուման կարօտ չէ դառնում, այլապէս
անք կը ոկսեն հետզետէ քայլ առ քայլ ետ
վել ասպարէզից: Այդ է ահա պատճառը,
մ գէթ գլխաւոր պատճառը, որ այն ամեն
զերում, ուր մի կամ աւելի զօրաւոր մըցա-
ց է երեսում, հայերը չեն կարողանում պահ-
նել իրանց տիրապեսութիւնը և հետզետէ

կաղաքաված իշխում են Արկրորդական դիրքի:
Այդ է պատճառը, որ հայերը չեն կարողա-
առաջնակարգ առևտրական դիրք պահ-
ան ել այն ամեն հրապարակներում, ուր ի-
նք մշտական և բազմաժարդ բնակութիւն
նէութիւնն էր ազգատներին փողոց չպատելը:
այ վաղեմի հայ ուսուցչն չարչի դարձած,
ցիօներական տեների մէջ թաղված: Հայ
բանէը որբերի գանձարանն էր կողոպտում,
կապալառուն, իր զոների բղաւոցներից
նձրացած երկաթի ճիրանների տեղ պողվա-
ճիրաններ էր հագնում: Գիւղեր, ամբողջ
առներ տեսայ, որոնք հեծեծում, արիւն-ար-
տունք էին թափում վաշխառուի ձեռքին...
Որքան «ոյժեր», որքան գործեր, խոշոր ու

Եր, ոսպառ և աշխարհային...
Սովոր
Հա
և հա
ձեռք
հիմ-է
նա հ
նրան
տել
հանձ
ըից շ
ակնե
ինս ա
լինը և
այսպի
բարե
գործունէութեան: Վէճեր, վէճեր...
ոց դրանք այլ ևս ինստրիգներ չեն, իշխելու,
և եանց ձեռքից խլելու համար չեն: Վանա-
նիները բաժանվել են ազատամիտ և պահպա-
ղական խմբերի: Հրաշք է: Լսում եմ, թէ
պէս առաջադիմականները գոռում են, որ
որ է անիմնայ քննադատութիւն, որ թթու
գասկրութիւնը զզուելի է, որ հինը այլ ևս
սիսալական չէ:
Հայ վանք և այսպիսի բաներ... Տէր Աս-
տեղը

ած, միթէ եկել է ժամանակը, միթէ հայ վարդէ այսմ հանեց իր ականջների խցանները: Է առ սցած եմ, ներս եմ մտնում: Պատի տակ ըն-նը է մի սպիտակահեր ծերունի, որ անքում է ուած ստիկ ցաւերից: Բարձրացնում եմ նրան և սասափ է պատում ինձ, տեսայ, վիրաւոր, գըզ-ընընըն:

Այդ է պատճառը, որ երբ օրինակի զացիներ
, յոյն երը—համեմատութեան բերելով
փոքր աղքարին—հիմնել և ծաղկեցրել են
խարճային առեստական տներ գլխաւոր
անոցներում (Լոնդոն, Մարսսելիս, Օդէսա
, հայերն անկարող են հանդիսացել գը-
մ և ուր որ էլ գտնվում են, արտաքոյ
բնակավայրերի,—երկրորդական և եր-
կան զիրքի վրա կանգ են առնում: Կ.
մ, նրանք չեն կարողացել մինչև հիմա
անկային հաստատութիւն կազմակերպել,
որ վայրի անցնել, չը նայելով, որ բան-
կրեդիտի գլխաւոր յաճախորդներն իրանք
տեղեք: Եւ Կ. Պօլում հայերը թւով յոյնե-
ակաս չեն:

ԱՅՀ Եղան լով սթրատոր ապագայ այլ
Ն այդպէս անհոգ վերաբերմունքն առիթ
այում, որ հայ վաճառականի հաստատած
կամ դիզած հարստութիւնը կանգնում է
ու ա հիմքի վրա և տէրերի մահից յե-
ռչ իսկ երկրորդ սերունդն է շարունակ-
որովհետեւ այդ առևտրական տունը նոր
մանքների բաղխման առջև բոլոր վիճ
ստրաստ է ներկայանում: Ընթերցողը
պարող է իր մաքում յեղյեղել բազմաթիւ
իներ այդ կերպով քայլայված հարստու-
թիք: —Ուրեմն թնջ պէտք է անել: Այդ
ը փորձենք ցոյց տալ հետզետէ:
Սարուխան.

ՆԱՄԱԿ ՂԱԶԱԽԻ ԳԱԻԱՌԻՑ

Գրդեան, ղեկտեմբերի 26-ին
դաւառի գիւղերի մէջ անշուշտ ամենա-
շը և ամենասողութեալին Քրդեան գիւղն է,
ած է անտառապատ լեռան փեշերի վրա:
մ այս ղիւղի տեղ եղել են Սհ-Փար գիւ-
ն խնդրում է, որ հանգիստ թողնեմ իրան:
այց ժվ ես դու:
ինչն այժմ—մի սրբութիւն, որին պաշ-
ին բոլոր վանքերում. այժմ—մի ար-
ած յանցաւոր:
կանգնեց, դողացող ձեռքը պարզեց դէպի
շարունակեց.
և ուկորները կղերը թափեց գետը. դարեր
և այժմ էլ նոյնն է կրկնվում: Լսում ես,
լոր աղաղակներն իմ պատճառով են: Ես

Վորենացին և միակ խոշոր տաղանդը, միակ գիտուն
ացող պատմագիրը։ Ես սեղմեցի նրա
և չնորհակալութիւններ յայտնեցի, որ նա
աւանդութիւններ է թողել մեզ։ Բայց
ում էր. չափազանց շատ էին վիրաւորել
չափազանց անդութ կերպով էին կոյտ-
ան ցեխսերի մէջ։ Օ՛, լաւ է որ հայերը
ներ չեն ունեցել. եթէ երկինքը այդ բարի-
տ չնորհած լինէր մեզ, այժմ ցեխոտ դի-
կոյտեր կը լինէին շարված և ամեն ե-
կա առ առ ճանաչ և ճանաչ և ճանաչ և ճանաչ

կը զուարձանար նրանց մսերը զգգղելով։
այդի հին ալեորդին։

պղափարը զո՞ն է պահանջում, բաւականա-
նութ, որ զո՞նէ պատճառ զառաք որ մեր
պղետները սովորում են ձեզ վրա, թէ ինչ
ջաղիմութիւնը, անխմայ քննադատութիւ-
ուը, երբ ձեզանից ձեռք կը վերցնեն, ա-
մանցնենք մենք, կը բոնենք ձեր դատա-
կա օճիքից և կը դատենք նրանց նոյն օ-
տով, որոնք գործադրվում են ձեր վերա-

ձմերոցները: Երկար միջոցում իրանց
այստեղ պահող Սևքարեցիները, հարթ
նտառը Կորելով, բաց են անուռ վա-
, և 1837—38 թւականներում Սև-
ղափոխվում են այդտեղ տասն ընտա-
հետզհետէ աւելանալով, այսօր կազ-
5—40 տոնն (մօտ 700 հոգի): Ունեն
օրավար հող: Ունեն մի կիսաշէն ե-
ւ չինգերորդ տարին է, 75 ըուբին
պատճառով, մնացել է կիսատ...:
ան հարկ տալիս են տարին մօտ 360

սմբ: Ծերունիները պատմեցին ինձ,
ովայ միջոցում միայն մէկ տարի են
բ կարկուտ չէ եկել:

ա ամեն տարի պարբերաբար կար-
սլիս և այս խեղճերի տնտեսական
այնքան քայլայվել է, որ տուն, տեղ
դամարդիկ «չօլէ չօլ ընկած» օրական
արելու համար, աշխատում են Ղազա-
գիւղերում, որոնք հացի կողմից ա-
ռով են, իսկ կանայք և երեխաները
ում են քաղցած:

անպտղաբեր տարին սովի մատնեց
շի գիւղերը, որոց մէջ աւելի կարօտ
Աղդան, Քրդկան և Թալա գիւղերը:
նակ օգնութեան հասան Աղաս-Ցնտե-
երերութիւնը, կովկասեան Գիւղատըն-
ընկ. և այլ մասնաւոր անձինք, որոց
էր երկրագործին քաղցած չը թող-
ըր: Բաւականաչափ գումար ժողովեց,
իւր զնվեց և բաժանվեց յիշեալ գիւ-
: Ժամանակին ստացման և գործա-
լիները ուղարկվեցին թէ «Մշակին»
ըրութիւներին:—Այս տարվայ Կալո-
դրվեց Վերին-Աղդան գիւղում հասա-
շտեմարանի և ժողովեց մօտ 50—60
ըեն: Շտեմարանը հետզհետէ կը մե-
թէ այդ գիւղին, գուցէ և շրջակայ-
րին, օգնութեան կը համոի անբերի
մ:

գիւնան գիւղը այս տարի էլ կարկտավ, մատնիվեց դարձեալ սովի: Այս տուն 112 հոգով քաղցած են. դը-
յաւոր է ամենաշուտ օգնութիւն հաս-
արագրելի է քաղցած առևնը. մերկան-
՝ գետնափոր տան օրթօջաղի չուրջը
լացկան և ակոր երեխաներին և
լիս, որ հայրը գնացել է թուրք գիւ-
հաց կը բերի...: Այստեղ ձաղա-
երը սրթսրթալով այնքան են հաց
հարեւանից, որ ամենքին զզուացրել
նեան Յարութիւնը հիւանդ տնքում է,
Աստուծուց չուտով մահ ինողելով,
նի որդկերանցը «էդ հալին», և քա-
զար տեղից ծակ ու գլուփած, բուրթը
ած վերժակը, որ ծածկի իր մաշված
էմքը: Ցիշած 15 տնից, միայն մէկ
տարի սերմել է մէկ թաղար, իսկ
շուառ, պարտքակոխ տները մի հա-
էլ չեն ցանել: Այս տարի ամբողջ
ելահողի միայն 1/4 մասն է վարուծ:

աստուածացնողներ, այժմ մենք ան-
լով կը բնադատենք ձեզ և դուք չէք
ել, թէ չը պէտք է քանդել, խարրա-
ռ լաւը որոշեր: Սա մեծ բարիք է և
որդը, որին այնքան սիրել էք դուք,

արտ կը մեայ ձեզ:—
ասս եմ, ասսաց նա քաղցր ձայնով.—
եմ, թէ և չեմ հաւատում, որ կղերը
արցից մի ուրիշ զէպքում էլ այդքան
լինի...»

բաշվեց իր անկիւնը, նորից տնքոց-
սկեց աջը տնկած այն տեղին, ուր
գզգզում էին նրան...
ցայ: Հայ գիտնականութեան դոհար-
ք երևան նկան այս խեղճ ծերունու
երկար տեղ պսպղում էին իմ առջե-
ծ գոյներով, չինծու փայլերով...
Է պատահել, որ 1899 թւականը ար-
թեան դարավագուխ դառնայ, հարց-
քս ինձ.—յանկարծ Ֆրանսիայում ար-
դրէյֆուսին, իսկ մեզ մօտ՝ Խորենա-
յնապէս բամբասված, տնարդված մի
աւոր է...

նչպէս է, հարցրեց ներքին ձայնը.—
Նսկան մեղանից էլ բան կը ստանայ:

Հունիս: Բայց բոլորը փուչ բաներ են,
խօսք չունեմ, պատասխանեց ձայնը...»

